

28. Чикаленко Є. Щоденник 1907-1914 рр. – Львів, 1931.
29. Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного (1883-1905). – К., 1928.
30. Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи з портретами. – Відень, 1917.
31. Ковалевський М. При джерелах боротьби. – Інсбрук, 1960.
32. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Нью-Йорк, 1955.

SUMMARY

The author examines a problem that was scantily researched in the Ukrainian historiography: a socio-political transformation of the national elite under Russian imperial regime. The attention is paid to the complexity and many-sidedness of this process.

С.П. Донченко

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І ЛІБЕРАЛИ УКРАЇНИ

В історичній літературі вже чимало написано про ставлення різних політичних партій до Першої світової війни. Загалом мова йшла про загальноросійські буржуазні партії, і тому позиції українських ліберальних партій змальовані не досить чітко. Ставлення до війни українських і російських лібералів дещо різнилося і пов'язано це було з вирішенням національного питання.

Теоретики лібералізму розглядали Першу світову війну як наслідок загострення протиріч імперіалізму. На відміну від теоретиків російської соціал-демократії, які вбачали в імперіалістичній стадії розвитку капіталізму переддень соціалістичної революції, ліберальні теоретики все ж вважали, що на цьому етапі мова може йти не про знищення приватної власності, а всього лише про зміну застарілих форм організації капіталістичного господарства іншим, більш довершеним типом, який би відповідав, по-перше, досягненням світової науки й технології, і по-друге, новій, більш раціональній організації виробництва і праці [1.-С.328].

Але необхідність змін в Росії натикалася весь час на перешкоди – бюрократичну систему управління. Різниця між “старою” імперіалістичною Європою і “молодою” Росією, яка тільки-но стала на шлях розвитку капіталізму, була колосальною. Але зорієнтовані на досвід Європи ліберали намагалися “підігнати” Росію під мірки Європи.

Ще до Першої світової війни теоретики російського лібералізму активно розробляли питання про місце і роль війни в історії суспільства. Велика увага приділялась характеристиці типів війн, відпрацюванню воєнного і політичного врегулювання міжнародних конфліктів. Важливий матеріал був накопичений і про співвідношення війни і революції.

Перша світова війна знову загострила питання про революцію. У цілому революція пов'язувалась із заміною капіталізму соціалізмом. Треба сказати, що на початку ХХ ст. у можливість такої трансформації вірило дуже багато людей не тільки в Росії, а й в усьому світі [1.-С.29].

Розрізняючи поняття “революція соціальна” і “революція політична”, теоретики лібералізму завжди виступали рішучими супротивниками першої, вважаючи її такою, що вступає у протиріччя з соціологічними законами еволюційного суспільного розвитку.

Однак досвід революції 1905-1907 рр. показав, що в Росії практично неможливо відокремити революцію політичну від революції соціальної. Визнавши цей факт, ліберали стали більш обережно ставитись до можливості політичної революції, підкреслюючи переваги реформістського варіанту суспільного розвитку. Вони

відчували небезпідставну тривогу від того, що у випадку війни і пов'язаних з нею потрясінь не кадети будуть на хвилі, а країні ліві, які першими утоплять кадетів, а потім і меншовиків.

Світова війна сприймалась як результат об'єктивної необхідності великої капіталістичної держави в розширенні національних господарських кордонів [2.-С.28].

Участь Росії у світовій війні розглядалась лібералами через призму понять “оборонна”, “справедлива” і “народна війна”. Підтримуючи гасло “Війна до переможного кінця”, пацифісти у 1914-1917 рр. обмежили свою діяльність такими акціями: надрукували в газетах на початку війни відозву про дотримання “Правил війни” обома сторонами, що воювали між собою; спробували поширити спеціальну анкету про порушення цих правил; систематично виступали з лекціями.

Територіальні претензії російської ліберальної буржуазії у найбільш концентрованому вигляді були викладені у програмній статті П. Мілюкова “Територіальні придбання Росії”. Їх можна звести до наступних тез: 1) приєднання до Росії та об'єднання в етнографічних кордонах “російських” народностей Галичини й Угорської Русі; 2) “звільнення” і об'єднання в етнографічних кордонах Польщі, надання їй автономії у складі Російської імперії; 3) придбання в “повне володіння” Росією проток Босфору і Дарданелл з “достатньою частиною прилеглих берегів”, а також Константинополя; 4) об'єднання в етнографічних межах Вірменії під протекторатом Росії [2.-С.29].

Всі сподівання на подальший економічний, політичний і культурний прогрес країни, зміцнення її міжнародних позицій пов'язувались з переможним завершенням війни, а тому лідери російських лібералів виступали проти будь-яких спроб заговорити про необхідність укладання миру.

Перша світова війна загострила також національне питання на українських землях Росії й Австро-Угорщини. Так, в Австро-Угорщині відомий соціал-демократ Отто Бауер надрукував ряд статей з українського питання, і одна з них – “Народи, що пробуджуються”. У цій роботі О. Бауер зупиняється на тому значенні, якого набуває українська проблема в загальному ході демократизації політичного устрою Австрії: вона витіснила собою чесько-німецьке питання, вона загальмувала соціальне законодавство країни, перетнула шлях до задоволення вимог чиновників, до впорядкування фінансів в окремих провінціях. “І це не дрібниця, – пише О. Бауер, – чи створять українці окрему націю, чи розчиняться в суцільній масі російського народу. Перше мало б надзвичайне за своїми наслідками значення для росіян; цим і пояснюється та увага, з якою російський націоналізм слідкує за ростом і успіхами українського руху в Галичині; в ньому він бачить інтригу австрійського імперіалізму, прагнення розірвати на дві половини російський народ, втягти імперію у внутрішню національну боротьбу. Доля українського питання вирішити, чи стане Росія державою національностей, яка потерпає від національної боротьби” [15.-С.61-64].

У Росії IV Державна дума 26 лютого 1914 р. розглядала запити про святкування ювілею Т. Шевченка. Запити були внесені трудовою групою, фракцією народної свободи та соціал-демократичною фракцією. Підтримали їх і октябристи. Дебати про святкування ювілею поступово перейшли в обговорення українського питання. З цього приводу виступив кадет Ф. Родічев. Та ж ідея – ідея необхідності політичного сенсу і такту по відношенню до української народності мала місце у промові катеринославського депутата О. Александрова.

Київський депутат-ліберал С. Іванов говорив про необхідність внутрішнього єднання національностей при забезпеченні їх національних потреб. В. Дзюбинський подав у своїй промові аналіз українського руху як прогресивно-демократичного фактора й прийшов до думки про необхідність підтримки його в загальних інтересах російської державності. Найбільш широке політичне висвітлення питання отримало у промові

лідера конституційно-демократичної фракції П. Мілюкова. Не зовсім послідовно висловився кадетський оратор по відношенню до українців – він звинуватив їх в автономізмі та федералізмі. Спочатку говорив: “Я вірю у глибоку і повну щирість вождів руху, які розгорнули прапор федерації автономних одиниць. Як ви хочете, щоб було інакше, якщо все минуле України говорить про автономію; коли термін “федерація” є традиційним в такому русі ледь не від 40-х років від Кирило-Мефодіївського товариства і через Драгоманова доходить до сучасності”. А далі сказав: “Я абсолютно не поділяю прагнень автономістів-федералістів і вважав би здійснення їх політичної програми для Росії шкідливим і небезпечним. Тут є відтінки. Традиційний термін “федерація”, який існував протягом 70 років, не міг залишитися незмінним, зберегти того первісного змісту, який він мав в бакунінському анархізмі. Це і не та “федерація”, про яку говорить тепер наука державного права. Федералісти-українці недостатньо стежили за розвитком цього терміна, і я думаю, що подальший розвиток їх політичних формул приводить до того, що і термін і поняття вони вимушені будуть викреслити, у цьому полягають моя надія і моє бажання” [6.-С.8-13]. Зрозуміло, що українське питання знову було залишене в стадії обговорення.

Газета “Рада” у своєму номері від 16 січня писала, що “автономно-федеративні ідеали українського суспільства вже самі по собі виключають прагнення до руйнування російської держави. Мова йде лише про ідеал майбутнього влаштування, ідеал, який, з їх точки зору, має здійснитися в більш-менш віддаленому майбутньому...” [6.-С.8-13].

У перші дні після проголошення війни по всій Російській імперії піднявся патріотичний рух. Державна дума урочисто підтримала уряд, заявивши йому про свою лояльність.

Відразу ж після проголошення війни ЦК партії кадетів виробив відозву, яка визначила ту позицію, яку конституційно-демократична партія мала займати і зайняла тоді. Текст відозви був прочитаний 26 липня 1914 р. на засіданні Державної думи. У відозві ЦК кадетської партії “До однодумців” говорилося: “Яким би не було наше ставлення до внутрішньої політики уряду, наше перше завдання зберегти нашу країну єдиною і неподільною і утримати за нею становище в ряду світових держав, яке оспорується у нас ворогами. Відкладемо ж внутрішні чвари, не дамо ворогу ні найменшого приводу надіятися на розбіжності між нами і будемо твердо пам’ятати, що тепер перше і єдине завдання наше – підтримати борців вірою і правдою у правоті нашої справи і надією на успіх нашої зброї” [2.-С.31].

У жовтні 1914 р. різко постало на черзі національне питання – українське у зв’язку з захопленням російськими військами Галичини і тією полемікою, яка була піднята з цього приводу внаслідок антиукраїнських статей П. Струве. Українське питання було обговорене на засіданні ЦК партії кадетів 5 жовтня 1914 р. [5.-С.126].

Стрімкий розвиток подій вимагав від українських лібералів, і взагалі від українського руху, визначитися з позицією. Тому журнал “Украинская жизнь”, до складу редакції якого входили українські і російські ліберали, соціал-демократи та представники інших партій, у вступній статті у №7 за липень 1914 р. писав: “Світове значення бурі, що розпочинається, усвідомлюється всіма, вимагаючи від кожного визначитися зі своїм ставленням до того, що відбувається. Такого ставлення, досить конкретного, вимагають події і від нас, українців. Від нас тим більше і вибагливіше, що силою історичних доль наш народ роздроблений і входить нерівномірними частинами до складу держав, що знаходяться на позиціях супротивників, що воюють один проти одного. В ідеалах українців і практичних постулатах українського суспільства, починаючи з Кирило-Мефодіївського братства і аж до наших днів, національний розвиток частини українського народу, що увійшов до складу Росії, завжди бачився в межах останньої в тісному союзі з народами, що її населяють.

Але під час виключно тяжких випробувань, яким підлягає наше національне почуття, ми повинні проявити і відповідне нашому національному розвитку розуміння подій, що ми переживаємо, здоровий політичний розум, організовану волю нації, тисячами ниток – кровних, племінних, економічних та історичних, пов'язаних з країною, яка виступає проти Німеччини та Австро-Угорщини...

Супротивники Росії при переході кордону будуть намагатися перетягнути українське населення на свій бік... Українці не піддадуться провокаційному впливу і виконають свій обов'язок громадян Росії в цей важкий час до кінця і не тільки на полі брані, в рядах воїнів, що б'ються проти порушників світового миру й права, але і громадян, які зобов'язані в межах своїх сил і можливостей співдіяти успішному виконанню російською армією виключно відповідального завдання, яке випало на її долю" [6.-С.3-5].

Кадетська "Речь" від 8 серпня 1914 р. позитивно відгукнулася про декларацію "Украинской жизни". Навіть монархічні "Новое время", "Киевлянин" и "Московские ведомости" відзначили цю декларацію [7.-С.38-41].

Але, незважаючи на ці декларації лояльності, російський уряд продовжував переслідування українства: повернулися найтяжчі дні – закрито "Просвіти" й українські видавництва, заборонено друкувати будь-що українською мовою. Ці факти та трагічні події на фронтах викликали перелом у ставленні українців до російського уряду. Зник той "патріотичний" запал, який переживало багато з них з початку війни, і зростало усвідомлення того, що перемога Росії принесе Україні нові кайдани. Рада Товариства Українських Поступовців, яка стала єдиним об'єднуючим осередком партій, ухвалила у вересні 1914 р. постанову про те, що українці мусять зайняти нейтральну позицію у війні. На цій підставі ТУП не погодилося з діяльністю Союзу Визволення України (СВУ), який закликав боротися спільно з австрійською армією.

А в цей час "Украинская жизнь" друкує звернення Миколи II до народів Австро-Угорщини:

"Воззвание Верховного Главнокомандующего:

Народы Австро-Венгрии. Венское правительство объявило России войну за то, что Россия, верная своим историческим заветам, не могла оставить беззащитной Сербию и допустить ее порабощения. Народы Австро-Венгрии. Вступая во главе русского войска в пределы Австро-Венгрии, именем Великого Русского Царя объявляю Вам, что Россия, не раз уже пролившая свою кровь за освобождение народов от иноплеменного ига, ничего не ищет, кроме восстановления права и справедливости. Вам, народы Австро-Венгрии, она также несет теперь свободу и осуществление ваших народных вожделений.

Австро-Венгерское правительство сеяло между вами раздоры и вражду, ибо только на вашей розни зиждилась его власть над вами. Россия, напротив, стремится только к одному: чтобы каждый из вас мог развиваться и благоденствовать, храня драгоценное достояние отцов – язык и веру, объединенный с родными братьями, жить в мире и согласии с соседями, уважая их самобытность. Уверенный, что вы будете всеми силами содействовать этой цели, призываю вас встречать русские войска как верных друзей и борцов за ваши лучшие идеалы.

Верховный Главнокомандующий, генерал-адъютант Николай. Август 1914" [8.-С.2-5].

3 осені 1914 р. ситуація стала загострюватись. 14 листопада 1914 р. в кадетському ЦК дебатовалось питання про можливість революції під час війни. Інтенсивність його обговорення в ліберальних колах зросла у 1915 р. У лютому на засіданні ЦК кадетської партії мала місце дискусія про своєчасність відмови від "фіктивної єдності", і багато представників з місць вимагали термінового початку опозиційної боротьби проти "внутрішнього ворога – царського уряду". Однак П. Мілюков надзвичайно категорично

висловився проти подібних пропозицій, вважаючи, що “всяке слово критики було б в Німеччині всіяко використане. Ослаблювати себе перед лицем ворога і союзників не можна” [2.-С.32].

Враховуючи настрої мас, ліві кадети на засіданні ЦК з участю представників місцевих організацій зазначали, що у країні “чекають миру”, що ті місця в газетах, де згадується про мир, “читають сильно”.

Після російського наступу 1914-1915 рр. була окупована Галичина. Вірна своїй імперській політиці, російська окупаційна влада нищила українське організоване життя в Галичині й Буковині.

6-8 червня 1915 р. на конференції конституційно-демократичної партії було заслухано українське питання про становище у Галичині після російської окупації і про надзвичайну політику уряду щодо галичан. У резолюції з цього питання було сказано: “Конференція засуджує подібну політику як таку, що не відповідає началам свободи і національного самовизначення і вважає застосування як у відношенні Галичини, так і взагалі українського населення заходів примусової русифікації й боротьбу з прагненням цього населення до національно-культурного визначення несправедливими, недопустимими і шкідливими для державних інтересів країни” [9.-С.112].

До складу ЦК на цій конференції були обрані кадети від України: від Києва – Григорович-Барський, Василенко, барон фон Штейнгель, Биховський, Іванов; від Полтави – Імшенецький; від Криму – Оболенський; від Чернігова – Юренєв. Із старих членів ЦК були переобрані: Вернадський, Винавер, Гредескул [9.-С.120].

Внаслідок поразки 1915 р. російський уряд став “м’якшим”. Поволі змінилося ставлення російських ліберальних партій до українського питання. Російська поступова преса критикувала політику царського уряду в Галичині, а П. Мілюков в Державній думі навіть назвав її “європейським скандалом” [11.-С.444].

Але, як і раніше, точну інформацію про життя в Україні, її сподівання, прагнення, печалі й радощі у той час можна було отримати тільки із закордонної преси. Англійською, німецькою, італійською, шведською, сербською, болгарською, румунською, навіть турецькою мовами виходили книжки й журнали, газети, які так чи інакше трактували українське питання. Тільки в Росії панувало мовчання, в тій самій Росії, де жив тридцятимільйонний український народ [12.-С.13].

З цього приводу В. Винниченко писав: “Ми – сила, але сила поки що сира, неорганізована, нездатна до виявлення себе цілеспрямовано. Тому нас остерігаються, але з нами не рахуються. І тому ми повинні пам’ятати, що якщо нам з якихось причин щось і дадуть, то зроблять це в усякому разі тому, що тому, хто це дає, це буде вигідно чомусь дати. Ми завжди будемо іграшкою в чужих руках, якщо не будемо мати опори в собі. Сила наша в розвитку й організації української демократії, в її самосвідомості й розумінні своїх завдань” [12.-С.16].

У серпні 1915 р. в Державній думі все ж було включено особливий пункт з українського питання до програми прогресивного парламентського блоку. Цей пункт мав на меті відновлення малоруської преси, терміновий перегляд справ жителів Галичини. З думської трибуни політичний курс по відношенню до українського питання отримав достатньо різнобічну оцінку. Велику промову проголосив катеринославський кадетський депутат О. Александров, який вказав, що нема більшого злочину, як зазіхати на мову й особливості національної культури. “Ще до війни, – сказав О. Александров, – українська преса як-небудь існувала, під час війни, незважаючи на те, що українська преса й українська культурна думка визначили своє ставлення до війни в патріотичному напрямку, розпочався повний розгром всіх українських інститутів і повна ліквідація української преси”.

Такою ж загальною й принциповою була промова В. Дзюбинського: “Ворог стоїть біля порогу багатостраждальної Російської України... Час припинити тяжку боротьбу з українською народністю...”.

Як і в програмі прогресивного блоку, в думських дебатах найбільш широке висвітлення отримали дві сторони українського питання: стан преси і галицька політика [13.-С.36-41].

Постановка українського питання в думі дозволила українським лібералам і соціал-демократам дещо активізувати свою діяльність. Так, депутація українських громадських діячів у складі лібералів Ф. Матушевського і С. Русової у супроводі С. Іванова (члена думи від Києва) відвідала 14 серпня міністра народної освіти графа Ігнат'єва, якому вручила розгорнуту записку про народну школу в Україні. Крім того, депутація у складі Ф. Матушевського, С. Русової та соціал-демократа С. Петлюри відвідала 16, 17, 18 серпня лідерів думських і советських прогресивних фракцій і мала з ними тривалу бесіду про стан української преси [6.-С.126].

З приводу цього М. Грушевський писав, що українська громадськість Росії, вступивши в останні роки в тісне співробітництво з прогресивними колами великоруськими, пов'язала вирішення українського питання в Росії з розвитком її конституційного життя, обласного самоуправління й національного самовизначення, стоїчно переносила всі біди війни, посилені тяжкими репресіями, об'єктом яких стало українське життя в Росії від самого початку війни... Українське суспільство ніколи не виділяло українського питання із загального плану суспільного і політичного оновлення Росії, не претендувало на будь-який привілейований стан, на позитивне трактування його в силу якихось історичних прав або історичних заслуг у створенні громадських або культурних цінностей Росії. М. Грушевський вважав, що, залишаючись вірними цим принципам дружнього політичного й громадського співробітництва з прогресивними й демократичними групами великоруськими, українська інтелігенція мала право вимагати і дійсно не переставала настоювати на тому, щоб останні не залишили поза своєю політичною тактикою питань національного рівноправства й самовизначення, як одного з основних елементів спільної задачі й мети співробітництва – політичного й громадського устрою Росії, а серед тих питань – і задоволення потреб, що лежать у цій площині [14.-С.5-7].

Але активність українських лібералів та соціал-демократів у спробах вирішити хоча б частково українське питання викликала негативну реакцію, особливо у монархістів. Так, монархічне видання “Київ” пише: “Виродки із російської сім'ї, ім'я яким – “мазепинці”; “українці – злісні вороги Росії, і їм має бути оголошено нашою державою нещадну війну”, “шпигунство українцями зараховується до категорії філантропічних добродійностей”; “російські українці – зрадники й чекають загибелі Росії, щоб на її руїнах створити “самостійну незалежну Україну” (ця фраза була передрукована в цілому ряді провінційних чорносотенних листків – “Орел”, “Віленський вісник” та ін.). “Врешті-решт, – пише газета, – важко вирішити, чого у панів українців більше: рідкісного нахабства чи зміїної підлості...” [15.-С.17].

Чим далі йшла війна, тим більш інтенсивно проходили зміни в ліберальному таборі. Кадети, які традиційно знаходились на лівому його фланзі, почали перебирати на себе функції “об'єднавчого центру”.

І в 1915 р., і в 1916 р. кадети продовжують робити ставку на перемогу Росії у Першій світовій війні. У своїй відозві вони писали: “Шостий з'їзд, що зібрався в дні світової війни, що затягувалась, відновлює заклик до єднання, до бадьорості і віри в перемогу, з яким з самого початку війни звернувся до народу Центральний комітет партії. Тягар війни ще недонесений до кінця... Не можна допустити, щоб Росія не здійснила своїх національних завдань і вийшла із змагання урізаною, приниженою і поневоленою... Громадяни! Справа відсічі ворогу нерозривно пов'язана зі справою

нашого внутрішнього заспокоєння. Нехай разом з народною перемогою над ворогом прийде час внутрішнього оновлення, час загальної перемоги свободи і права” [16].

На шостому з’їзді партії кадетів (5. XII. 1915 р.) гостро обговорювалась ситуація в країні. Представники місцевих партійних комітетів знову піддали критиці тактичний курс свого партійного керівництва. Я. Імшенецький (Полтава) вважав, що кадетам не варто “ухилитися від влади”, що партійним лідерам треба не тільки займатися критикою уряду, але й шукати реальні виходи із надзвичайно гострої політичної ситуації. “У нас, – говорив він, – є більшість в парламенті, яка могла б заявити, що вона готова взяти владу до своїх рук, а наші лідери інколи виголошували промови, з яких виходило, що начебто вони цього бояться, бояться взяти на себе владу. Безумовно, взяти тепер владу є великою самопожертвою, але того вимагає поточний момент” [2.-С.35].

Делегати з місць наполягали на заміні формули “міністерство громадської довіри”, що вже повністю себе скомпрометувало в очах демократичної громадськості, на більш визначену формулу “відповідального міністерства”. Цієї позиції дотримувались представники України – Я. Імшенецький (Полтава), М. Василенко (Київ). Позиції лівих кадетів зустріли відсіч з боку не тільки правих, але й партійного керівництва [2.-С.35].

На цьому ж з’їзді кадетської партії представники місцевих комітетів заявляли, що в оцінці світової війни більш праві соціал-демократи й трудовики. Делегат із м. Лубни Д. Д’яченко пропонував “відкрито і чесно сказати: війна невдалась, будемо думати про мир і про те, як захистити нашу державну споруду від розвалу” [2.-С.30]. Однак провідні ідеологи наполягали на своєму: “Війна до переможного кінця”.

А справи продовжували розвиватись не на користь Росії. Кривава війна без можливих перспектив затягувалась. У країні поволі наростало незадоволення, розпочалися страйки та заворушення робітників і селян. Ущемленими почували себе й національні меншини. Останнім часом у російській літературі можна зустріти твердження, що Росія не була “тюрмою народів”. З цього приводу хотілося б навести один документ – телеграму “інордців, що населяли Росію” на ім’я Президента Північно-Американських Сполучених Штатів Вільсона. В цій телеграмі представники фінів, балтів, латишів, литовців, поляків, російських євреїв, білорусів, російських мусульманів, грузинів та українців описували своє життя в Російській імперії. Наведемо тільки “українську” частину телеграми: “Ми, українці (малороси), були позбавлені тої свободи, яка була нам урочисто дарована. Самостійність нашої церкви знищена, наша мова, якою говорить народ в 30 мільйонів, – вигнано з використання в громадському житті і школах. Культурні установи були закриті на початку війни і газети заборонені. У Галичині й Буковині проявилися наміри Росії знищити наш народ. Все українське піддавалося переслідуванню, відбувалися масові арешти, почалася насильницька русифікація країни. Між тим, російський уряд не посоромився проголосити себе визволителем Галичини...” [4.-Ф.285.-Оп.1.-Спр.255.-Арк.306зв.].

Кінець 1916 р. позначився загостренням стосунків не лише українських партій з урядом, а й російської опозиції з урядом. Економічна криза, війна, придушення невдоволення народу – все це говорило, що царизм не піде ні на які поступки в сфері внутрішньої політики. Тому російські кадати перенесли свої зусилля на зовнішню політику, поставивши за мету дискредитувати царський уряд в очах громадськості Росії та союзних держав (це співпадало з метою більшовиків). Події у самій імперії та на фронтах і без того підривали авторитет Росії. П. Мілюков після повернення із закордонної поїздки говорив, що союзники “з відчуттям жаху слідкують за тим хаосом, який завдяки політиці гофмейстера Штюрмера встановився в Росії” і в результаті чого “престиж російської династії й уряду впав до останньої межі” [17.-С.250]. Це давало можливість російським лібералам сподіватись на підтримку союзників і під час війни зайняти правлячі позиції у країні, тим самим усунувши Миколу II. П. Мілюков закликав думу “взяти в свої руки не тільки внутрішні справи, але і всю зовнішню політику” [17.-

С.252]. Згадаємо, що більшовики трохи пізніше закликали до переходу всієї влади до Рад. Зрозуміло, що проводячи свою політику, ліберали робили ставку, в першу чергу, на Англію й Францію, і особливо Англію – як взірець діяльності лібералів [17.-С.255]. Вони сподівалися, що, як і в Англії, російські кадети в Росії займуть належні позиції.

Та на початку 1917 р. лідери ліберальної опозиції вже зрозуміли своє повне безсилля змінити хід подій і відчули, за словами П. Мілюкова, “втому у безплідній боротьбі” з урядом. У той же час, коли вимагалась рішучість у діях, вони випустили зі своїх рук “керівництво подіями”, яке перейшло до більш лівих течій [2.-С.37].

Але Лютнева революція 1917 р. зі створенням Тимчасового уряду підняла кадетів знову, як і в 1906 р., на рівень правлячої партії. Повалення царизму і створення республіки поставило російських кадетів у дещо незручне становище, примусивши їх прийняти республіканський устрій і відмовитись від конституційної монархії. Це ще раз підкреслило відмінність їх від українських лібералів (УДРП, а потім УПСФ), які від самого початку записали в програмі свою вимогу створити “глибоко демократичну державну конституцію...”, тобто виступити за республіканський устрій [18; 19; 20].

Слід зазначити, що у кадетів були досить значні сили. Членів партії нараховувалось приблизно 65-80 тис. чол. [19; 20; 21]. Їх підтримували студенти, службовці, дрібна і середня буржуазія. Значна кількість октябристів та прогресистів теж підтримувала кадетів. Поступово до них починають примикати й монархісти. У питанні про ставлення до більшовиків кадети наполягали на використанні репресій, що теж відрізняло Тимчасовий уряд від Центральної Ради, яка спочатку одержала підтримку українських більшовиків [22.-С.23; 23.-С.268; 19.-С.122].

Треба звернути увагу на те, що більша частина крупної буржуазії у цей період майже не входить до складу партій, але підтримує ті партії, які захищають її інтереси [19.-С.126]. Крупна буржуазія пов'язувала свої інтереси з Лютневою революцією. Справа в тому, що для розвитку економіки необхідне було звільнення промисловості від численних правових утисків. І революція відкрила для цього реальні можливості. Газета “Промышленность и торговля” – друкований орган Ради з'їздів представників промисловості й торгівлі писала: “Тепер перешкода зникла. Економічний устрій буде заснований на засадах свободи” [24.-С.312].

Головним своїм завданням рада з'їздів вважала “розробку плану майбутньої економічної розбудови Росії” [24.-С.312]. Необхідність підготовки такого плану визначалась тим, що російські політичні партії, на відміну від західних, не мали розроблених економічних програм. І хоч план у вигляді зведеного документа так і не був підготовлений, окремі його положення вміщувались на сторінках газет.

Вважалось, що Перша світова війна довела необхідність подальшої індустріалізації країни. Розвиток промисловості був вкрай необхідним для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, а також для працевлаштування надлишків аграрного населення. Головна загроза вбачалася не стільки в загальному розладі народного господарства, що було викликано війною, скільки в активізації соціальної боротьби: у вимогах збільшення заробітної плати, встановлення восьмигодинного робочого дня й контролю за виробництвом з боку робітників.

Визнавалося, що в умовах інфляції й зростання цін на життєво необхідні товари робітники постраждали більше, ніж інші групи населення. Так, якщо в березні 1914 р. харчування одного шахтаря коштувало 11 крб. 34 коп., то в лютому 1917 р. воно зросло до 30 крб. 40 коп. або на 268%, вартість мила – на 213%, тютюну – на 200%. За той же період взуття подорожчало на 142%, одяг – на 246%. Напередодні революції реальна заробітна плата робітників Донбасу становила 50-70% довоєнного рівня. Погіршилися санітарно-гігієнічні й житлові умови, медичне обслуговування робітників. Відбувався процес абсолютного зубожіння пролетаріату [25.-С.73].

Рада з'їздів вважала, що полегшити стан робітників можна шляхом поліпшення постачання й обмеження цін, а не збільшенням заробітної плати. Між тим, вимоги збільшення платні зростали, і запропоновані заходи були непопулярні в народі [24.-С.313]. Тобто пропозиції октябристів, правих кадетів та їх прибічників не мали підтримки знизу.

Така постановка питання російськими лібералами в Україні була дещо змінена післяреволюційними подіями і появою українського органу влади – Центральної Ради, яка отримала спочатку повну підтримку народу.

Джерела та література

1. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2 т. – К., 1995. – Т.2.
2. Шелохаев В.В. Российские либералы в годы Первой мировой войны // Вопросы истории. – 1993. – №8.
3. Липовецкий О. Дни нашей жизни // Украинская жизнь. – 1915. – №8-9.
4. Центральний державний історичний архів (м. Київ).
5. Корнилов А.А. Воспоминания // Вопросы истории. – 1994. – №8.
6. Українські дні в Державній Думі // Украинская жизнь. – 1914. – №3.
7. Бурчак Л. Отклики русской жизни // Украинская жизнь. – 1914. – №8-10.
8. Воззвание Верховного Главнокомандующего // Украинская жизнь. – 1914. – №8-10.
9. Корнилов А.А. Воспоминания // Вопросы истории. – 1994. – №9.
10. Державний архів Дніпропетровської області.
11. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991.
12. Винниченко В. В чем наша сила? // Украинская жизнь. – 1915. – №7.
13. Липовецкий О. Украинство в призме реакционной мысли // Украинская жизнь. – 1916. – №1.
14. Грушевский М.С. Новый год // Украинская жизнь. – 1916. – №1.
15. Лучицкий И.Л. Отто Бауэр: “Пробуждающиеся народы” // Украинская жизнь. – 1914. – №1.
16. Отклики жизни. – 1916. – 27 февраля.
17. Алексеева И.В. Русская буржуазная оппозиция и союзники накануне Февральской революции (конец 1916 – начало 1917 гг.) // Рабочий класс России, его союзники и политические противники в 1917 г.: Сб. научных трудов. – Л., 1989.
18. Спирин Л.М. Россия. 1917 год. Из истории борьбы политических партий. – М., 1987.
19. Украинская жизнь. – 1914. – №7.
20. Шелохаев В.В. Идеология и политическая организация российской либеральной буржуазии. 1907-1914 гг. – М., 1991.
21. Шморгун П.М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наукові праці з питань політичної історії. Політичні партії на Україні (1905-1925 рр.). – К., 1992. – Вип. 172.
22. Думова Н.Г. Кадетская контрреволюция и ее разгром (октябрь 1917 – 1920 гг.). – М., 1982.
23. Непролетарские партии России. Урок истории. – М., 1984.
24. Шепелев Л.Е. Экономическая программа крупной промышленной буржуазии в 1917 г. // Рабочий класс России, его союзники и политические противники в 1917 г.: Сб. науч. трудов. – Л., 1989.
25. Кирьянов Ю.М. Рабочие Юга России. 1914 – февраль 1917 гг. – М., 1971.

SUMMARY

The article is about attitude of the Russian and Ukrainian liberal parties to the World War I. Ukrainian liberals at first stood for the government's policy, but after the repression became neutral.